

Володимир Ляхоцький

ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ Й БІБЛІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ТВОРЧОСТІ І. ОГІЄНКА (митрополита Іларіона): ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

«...З усіх усяд, з усіх чужин
Спішать воскреслі у свою отчизну»
М. Орест (М. Зеров)¹

В історіографії української історії та культури ХХ ст. навряд чи знайдеться особистість, яка набула такого широкого визнання, як Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882–1972). Відомий як учений, педагог, громадський, державний і церковний діяч, перекладач українською Біблії, видавець і редактор, біограф, бібліограф, організатор архівної та бібліотечної справи, українознавець надзвичайно широких наукових зацікавлень, він зробив вагомий внесок у розвиток історико-культурологічних досліджень у різних галузях знань. Його ім'я тісно пов'язане з діяльністю вітчизняних діячів, які визначили феномен українського національного руху, відродження в ХХ ст. національної культури.

Повернення Україні імені Івана Огієнка неможливо без вивчення й аналізу всієї багатогранної спадщини видатного вченого, виявлення й ґрунтовного опрацювання чималого масиву бібліографічних та архівних документів, осмислення його наукової, державотворчої, проповідницько-місійної, видавничої діяльності. Лише за таких умов можливі як відхід від ідеологізованих міфів, так і неупереджена оцінка внеску цієї видатної особистості в розвиток української науки, культури, освіти, становлення державності, праці на захист православ'я.

Життя та діяльність І. Огієнка значно багатоплановіші ніж будь-яка легенда про нього.

Цілком зрозуміло, що праця біографів І. Огієнка ускладнюється через неординарність його постаті, багатогранність особистості. Під цим оглядом, як і загалом при написанні біографічних та

просопографічних досліджень, що завжди несуть на собі відбиток симпатій або антипатій автора, для уникнення суб'єктивізму при аналізі тих чи інших фактів необхідно використовувати якнайширше коло різноманітних джерел, що сприятиме глибокому розумінню та об'єктивній оцінці наукового доробку вченого, правдивому висвітленню його життєпису, визначенню ролі спадщини видатного діяча в тих галузях науки, знань, де найяскравіше розкрилися талант та сутність його світогляду як основи мотиваційних імпульсів, кредо життя і діяльності.

Будь-який вид біографічних досліджень — публікації про діяча й події, в яких він брав участь, про його життя й творчість, внесок у науку — слід вважати історико-біографічними джерелами. Їх можна розподілити на біографічні матеріали певної особи та персоналії про неї, яким притаманний яскраво виражений історіографічний характер. Таким чином, надзвичайно важливими є як біографічна спадщина І. Огієнка, зокрема біобібліографічні матеріали, так і прижиттєві біографічні видання про нього. Значною мірою суб'єктивні (що є характерним для жанру біографічних творів), вони, з одного боку, полегшують, а з другого, — ускладнюють формування неупередженого ставлення до нього, і тому потребують ґрунтовного джерелознавчого та історіографічного аналізу.

Історико-біографічні та просопографічні джерела, дослідження наукової, педагогічної, культурницької, громадської діяльності особистості, як правило, не репрезентують жанру в його «чистоті», їм притаманна різноплановість. Водночас такий розподіл, певною мірою умовний, усе ж дозволяє визначити міру вивчення конкретної особи та напрями роботи над її спадщиною. Персоналії та монографічні праці є ще однією, чималою за обсягом, групою просопографічних джерел.

Нарешті, чільне місце посідають розвідки, що висвітлюють певні сторони життя тієї чи іншої людини, в даному разі — доробок просвітителя на ниві державотворення та богослов'я, що базується на архівних документах та у сукупності поглиблює наші уявлення про одного з видатних представників плеяди національної інтелігенції, чиє ім'я назавжди вписане до історії України, слов'янської та всесвітньої культури.

Опубліковані на сьогодні біографічні джерела та просопографічні видання про І. Огієнка, — значні за обсягом та надзвичайно різноманітні, — об'єктивно відображають стан вивчення спадщини цього видатного діяча.

Хронологічно вони висвітлюють три значних періоди:

— перший — до еміграції, хоча й досить бурхливий та насичений, але з незначною кількістю опублікованих біографічних джерел, що пояснюється віком І. Огієнка;

— другий — еміграційний, що поділяється на світський та архіпастирський, — позначений значною кількістю збірників на пошану та меморіальних публікацій, що переважно змальовували його в контексті державницької, громадської, наукової, релігійної й видавничої діяльності; спогадами і хроніками як осмисленням власного життя;

— третій — сучасний, коли після здобуття Україною незалежності постать Огієнка через вагомий внесок у розвиток української національної ідеї та культури стала об'єктом уваги громадськості та науковців. Позначений ґрунтовним дослідженням його життя та діяльності, визначенням ролі й місця в історії України.

Водночас, повернення із забуття імені вченого не завжди супроводжувалося досконалим вивченням всієї сукупності відповідних біографічних та бібліографічних джерел, критичним підходом до опублікованих відомостей, має місце значна кількість помилок та неточностей. З огляду на це є нагальна потреба в бібліографічному виокремленні всього масиву джерел, їхньому аналізі, критичному перегляді відомостей, що в них містяться, зіставлення усталених поглядів з даними архівних документів, передусім тих, що зберігаються в Україні.

Напрями досліджень огієнкознавства

Література з питань огієнкознавства постійно поповнюється. Складність її класифікації обумовлюється багатогранністю особистості вченого. Серед праць 1920–1990 рр. можна виокремити кілька тематичних блоків (кількісно і якісно нерівномірних), що визначили напрями досліджень життя, державницької, організаційної, наукової та педагогічної діяльності І. Огієнка.

Перший напрям — суто біографічні дослідження, життєписи.

У них основну увагу зосереджено на жанрі життєпису, уточненні біографічних відомостей про І. Огієнка, а його науковий, педагогічний, громадський та національно-релігійний доробок не розглядається або ж розглядається лише побічно. У свою чергу, біографічні видання можна поділити на три групи: власне біографічні праці, що коротко висвітлюють за хронологічним принципом основні етапи його біографії, діяльності, творчості²; розвідки, присвячені окремим епізодам життя та діяльності діяча³; дисертаційні й монографічні дослідження, де значна увага приділяється життєвому шляху діяча в контексті його наукової, громадської та релігійної діяльності⁴.

Кількість монографічних біографічних праць незначна, але в них відтворено основні віхи діяльності вченого, комплексно окреслено життєвий шлях у його внутрішньому змісті служіння Богові й народу. З розвитком огієнкознавства постійно зростає кількість наукових розвідок, постать І. Огієнка виразніше постає перед сучасниками, оцінка його доробку набуває об'єктивнішого характеру. Дисертаційні й монографічні дослідження, фіксуючи поступ огієнкознавства, визначають його перспективи, спонукають до подальших студій.

Дослідження окремих видів діяльності І. Огієнка виокремило низку самостійних напрямів, у яких біографічні відомості використовуються як підґрунтя для розкриття основних тем, що висвітлюють його внесок у науку, державотворення, освіту, культуру.

Другий напрям — наукова діяльність.

Напрямок позначений рядом спеціальних досліджень у різних галузях знань:

1. Українська філологія, де можна виділити два аспекти досліджень.

Літературознавчий. Аналізуються питання поезії, драматургії, прози І. Огієнка, їх художня своєрідність, тематична спрямованість⁵. Найвищим досягненням цього напрямку є синтетична праця В. Мацька⁶, в основі якої — аналіз полемічної літератури, суспільної функції слова в трактуванні І. Огієнка, обґрунтування принципу поєднання в його працях ідей Біблії, творів давньоукраїнського письменства та історії церкви як культурної цілісності, концеп-

пція художнього зображення відомих історичних постатей і т. д. Літературній спадщині І. Огієнка присвячено також один із розділів монографії М. Тимошика⁷.

Лінгвістичний. Достатньо розроблений і доволі розгалужений. За тематичним спрямуванням у ньому можна виділити групи: 1) історія мови; 2) діалектологія; 3) акцентологія; 4) ономастика; 5) словники; 6) розділові знаки; 7) правопис; 8) розвиток української літературної мови; 9) семантика; 10) переклади; 11) особливості емоційно-експресивного синтаксису І. Огієнка (митрополита Іларіона) як оратора; 12) фразеологія; 13) варіантність синтаксичних конструкцій; 14) атрибутивні конструкції; 15) особливості національно-аккумулятивного наповнення граматичної системи; 16) граматична наповненість словоформ; 17) термінологія; 18) кличний відмінок; 19) дієслово; 20) заперечні конструкції; 21) наголос; 22) культура мови, психолого-лінгвістичні основи популяризації; 23) розділові знаки; 24) флуктуації української абетки; 25) синоніміка; 26) моносемія; 27) іменники; 28) мова преси; 29) білінгвізм; 30) етимологічно-семантичні дослідження; 31) мова еміграції; 32) сугестії і т. д.

Але більшість праць у цьому напрямі можна розглядати лише як контури майбутніх досліджень⁸. Найактивніше вивчається доробок ученого в царині української мови, концептуальних основ впорядкування словників, перекладу, культури мови, правопису. Однак ґрунтовні, аналітичні праці з проблем опрацювання І. Огієнком питань мовознавства практично відсутні. Немає узагальнень його діяльності в державній правописній комісії, з питань обґрунтування принципів правопису. Ці розвідки — нерідко поверхові, епізодичного характеру, спонукальним мотивом появи яких були конференції, ювілейні дати тощо. На значну увагу заслуговує в цьому контексті специфіка праці І. Огієнка як перекладача Святого Письма.

2. Теологія, історіософія, філософія.

Дослідження в цьому напрямі характеризуються зростанням інтересу вчених до нього, доволі широко представлені й поділяються на групи: а) історія українського православ'я, б) українізація церкви, в) утвердження автокефалії УПЦ, г) Іларіон — ієрарх церкви, д) переклад Святого Письма, є) богословські студії⁹.

3. Спеціальні історичні дисципліни.

Основну увагу приділено епістолярній спадщині І. Огієнка¹⁰. Доробок на ниві архівної справи досі репрезентовано лише одним автором¹¹. Перші кроки зроблені й у дослідженнях археографічної та палеографічної діяльності вченого¹².

Слід зазначити, що досі не видано жодного збірника епістолярію І. Огієнка, бракує аналізу й узагальнень значного археографічного та джерелознавчого доробку. Не досліджено належним чином і витоків формування Огієнка як ученого-книгознавця, джерелознавця, археографа та інше, що безпосередньо пов'язані з участю в просемінарі літератури Давньої Русі В. Перетца, діяльність семінару. Його внесок у розвиток української історичної думки також потребують ґрунтовного студіювання й всебічного висвітлення. На особливу увагу заслуговує як спеціальна галузь історичної науки у творах І. Огієнка біографістика. Однак вона одна із найменш розроблених науковцями напрямів. У окремих публікаціях розглянуто лише основні принципи та теми його просопографічних студій: а) постать у дослідженнях; б) художні прийоми зображення історичних особистостей; в) політичні персони в українському державотворчому процесі; г) подвижники Української православної церкви; д) світочі національної культури¹³.

4. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія.

Слід зауважити відсутність системного підходу до вивчення цієї галузі, що позначена лише окремими публікаціями: а) фундаментальних книгознавчих розвідок; б) бібліографічних праць вченого. Основна увага зосереджена на методах і характері огієнкових досліджень стародруків, принципах комплектування бібліотек¹⁴, методах упорядкування бібліографічних реєстрів¹⁵. Здійснено кілька спроб упорядкування повного списку публікацій І. Огієнка.

5. Історико-краєзнавчий напрям.

Увагу до краєзнавчих розвідок І. Огієнка привернув Л. Баженов (1992). Нині цей напрям представляє тема «І. Огієнко і краєзнавство», що має такі розгалуження: а) Україна, б) Поділля, в) Брусилівщина, г) гуманістичні ідеї в краєзнавчих розвідках І. Огієнка. Історичні праці розглядаються лише в контексті конкретної проблематики. Напрямок лише окреслюється, відсутні чіткі означені до-

слідження, класифікація, визначення методології аналізу історичних процесів¹⁶.

6. Культурологічні концепції.

Напрямові притаманний стан активного розроблення. Всебічно розглядається розуміння І. Огієнком феномена української культури, її регіональних особливостей у контексті всеслов'янської культури, загальнолюдських цінностей¹⁷. Вимальовуються теми майбутніх розвідок про художню, фольклорно-етнографічну і мистецтвознавчу спадщину вченого. Дослідження цього напрямку позначені еклектичним характером.

Третій напрям — державницька діяльність ученого, його участь у державотворчому процесі.

І досі є малорозробленим. Окремі дослідники розглядають діяльність І. Огієнка на посаді міністра народної освіти, інші — в зв'язку з 2000-літтям Різдва Христового та 80-річчям подій Української революції 1917–1920 рр. зосереджують увагу на його діяльності як міністра ісповідань та головноуповноваженого уряду УНР. Оскільки І. Огієнко обіймав одночасно кілька державних, адміністративних посад, брав участь у роботі керівних органів громадських організацій, ці питання опосередковано простежуються й у працях з іншої проблематики, але на сьогодні ще відсутні вичерпні узагальнення його концепцій та ролі в державотворчому процесі, відомості про конкретний внесок у діяльність очолюваних ним органів, форми і методи його управлінської діяльності, не складено точної хронології перебування І. Огієнка на тих чи інших посадах, не визначено його місця й значення в політичних процесах. Вагомим досягненням у дослідженні цього напрямку стала праця І. Тюрменко «Державницька діяльність І. Огієнка (митрополита Іларіона)», а також окремі розвідки Б. Андрусишина, О. Завальнюка, А. Заводовського, Л. Ляхоцької, В. Майбороди, І. Мартинюка, Л. Пилявця та ін.¹⁸

Четвертий напрям — освітньо-педагогічна праця.

Представлений найширше, що зумовлено прагненням науковців-освітян актуалізувати широкий спектр педагогічних прийомів, методів, форм, вироблених і найактивніше застосованих ученим за доби визвольних змагань у формуванні й становленні національної системи освіти та в польський період еміграції. Досліджен-

ня в цій сфері також мають певні напрямки: 1) історико-педагогічний; 2) навчально-методичний; 3) виховний (родина, гуртки, державні та громадські інституції)¹⁹.

Певною довершеністю розроблення характеризуються теми: І. Огієнко — міністр освіти й мистецтва УНР; діяльність на посаді ректора КПДУУ; питання дидактики, підручників, навчальних посібників; мовно-освітня діяльність та ін. Основи педагогічних поглядів І. Огієнка, підходи до їх реалізації, виховання національної самосвідомості особистості, патріотична та гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу тощо на сьогоднішній день розглянуті найдетальніше. Водночас залишаються поза увагою репетиторська діяльність ученого, період учителювання, викладацька праця у вищих навчальних закладах, завідування гімназією для дорослих при КПДУУ, участь у роботі Шкільної ради Генерального секретарства справ освітніх, внесок у розбудову національної системи вищих навчальних закладів і членство у відповідній комісії, діяльність як фундатора УНУ та КПДУУ, викладача Львівської греко-католицької семінарії сестер Василіян, розроблення мовного розділу загальнодержавної «Програми єдиної школи», курс викладів у Варшавському університеті, вінніпезькій колегії св. Андрія, тема «І. Огієнко і вчитель нової формації» тощо.

П'ятий напрям — видавничо-редакторська діяльність.

Основою для розвідок цього напрямку є варшавський журнал «Рідна мова», який найґрунтовніше дослідив М. Тимошик, зокрема тип і тематичну спрямованість видання, умови друку. Почасті проаналізовано журнал «Наша культура» (З. Тіменик), видання його супутників-бібліотек, видавничий проект «Студії до української граматики». Раритетність в Україні вінніпезьких видань («Слово істини», «Наша культура», «Віра й культура») зумовила незначну кількість праць, присвячених цим журналам та в цілому діяльності видавництва «Наша культура» (Лозанна – Вінніпег)²⁰.

Низка публікацій висвітлює організацію видавничої діяльності КПДУУ²¹. Узагальнене, комплексне дослідження справи, якій І. Огієнко віддав більшу частину життя, до останнього часу було відсутнє. Нами зроблено першу спробу в цьому напрямі²². Побіжні відомості подаються науковцями про період набуття перших навичок

організації видавничо-редакційних процесів, подальшу працю в цьому напрямі в «Записках Українського наукового товариства в Києві» та КПДУУ, Вістнику міністерства ісповідань УНР, «Благодійному видавництві «Українська автокефальна церква», циклі збірників, альманасі «Визволення України». Поза увагою залишилась участь І. Огієнка в організації видання «Библиотеки дешевых словарей по русскому языку», в діяльності редакційного комітету збірника студій, присвячених 25-літтю наукової діяльності В. Перетца, комісії з організації видавничої справи УНТК (за доби української революції), випуску «Вістника Українського народного університету», неперіодичного збірника наукових праць православного богословського відділу теологічного факультету Варшавського університету («ELPIS»), «Звідомлень з Холмсько-Підляської єпархії».

Шостий напрям — культурно-просвітительський доробок.

Перші праці в 1920-х рр. підготовлено В. Заїкіним²³. Напрямок досліджується в рамках таких тем: а) культурно-освітня діяльність, б) популяризатор мови, в) популяризатор богословських знань, г) діяльність у сфері книгознавства, д) популяризатор історико-культурних надбань українського народу, е) видавничо-редакторська діяльність. У цілому — малорозроблений. Перші спроби класифікації напрямів просвітительської діяльності здійснені Є. Грицаком та Ю. Муликом-Луциком²⁴.

Сьомий напрям — громадська діяльність.

Дотично проблематика простежується в численних розвідках. Хронологічний діапазон охоплення — 1899 — середина 1960-х рр.; йдеться, зокрема, про організацію шкільного щомісячника «Моя бібліотека», головування допомоговим товариством «Каса наречених», фундацію й очолювання «Ощадно-позичкових товариств» для брусилівських селян (улаштовував, наприклад, у м. Брусилові бетонування криниць), секретарювання в Лук'янівському споживчому кооперативі, громадську діяльність на історико-філософському факультеті УНУ в м. Києві, почесне кураторство заснованого ним початкового училища в м. Брусилові, заснування Кам'янець-Подільської філії Українського Червоного Хреста, керівництво Допомоговим товариством українських студентів високих шкіл у Варшаві, Українською церковною радою (Варшава) і тощо, участь у

громадських комітетах, комісіях, товариствах, організаціях, інших об'єднаннях. Узагальнюючі розвідки з окремих (окрім організації КПДУУ) напрямів громадської діяльності відсутні. Напрямок — багатоплановий і перспективний²⁵.

Восьмий напрям — науково-громадське середовище, коло спілкування, оточення.

Сприяє створенню всебічної картини досліджуваної епохи, висвітленню людських якостей, ролі особистості в історії. До історичного персонального порівняння дослідниками залучено постаті М. Грушевського, А. Кримського, І. Стешенка, С. Петлюри, А. Шептицького. Вивчення окремих епізодів біографії І. Огієнка закономірно пов'язане з дослідженням життя й діяльності таких відомих діячів, як П. Скоропадський, К. Студинський, М. Василенко, В. Біднов, С. Русова, М. Шаповал, Й. Скруть, П. Табінський, Ф. Швець, митрополит Діонісій, архієпископ Михаїл. Цікавий напрям започаткувала архівіст з м. Хмельницького О. Алтухова — «Репресовані соратники І. Огієнка»²⁶.

Нині загальна кількість публікацій, присвячених І. Огієнкові, сягає понад тисячу, включаючи й монографії (А. Нестеренка, М. Тимошика, З. Тіменика, І. Тюрменко, А. Марушкевич).

У 1990-ті роки стало можливим об'єднання зусиль огієнкознавців багатьох країн, найперше України й Канади задля всебічного дослідження видатної особистості, виявлення його опублікованих та неопублікованих творів (наукових, літературних, публіцистичних), їх перевидання, каталогізації джерел (передусім архівних). Зазначимо, що значна частина видрукованих праць, окремих творів дослідника (статей, рецензій тощо), про творчість ученого в українськомовній, а тим більше в іншомовній періодиці не виявлена. На жаль, певною мірою це стосується й видань, які зберігаються в книгозбірнях, та архівних документів, що відклалися в державних архівах України.

Незважаючи на відсутність повного бібліографічного реєстру публікацій І. Огієнка (митрополита Іларіона), ми можемо стверджувати, що «Основна бібліографія» укладена. Однак ця проблема є сьогодні чи не найслабшою ланкою огієнкознавства і розв'язується лише силами окремих ентузіастів: перші здобутки й найвищі

досягнення у цьому напрямі були, як правило, результатом зусиль подвижників-одинаків. Звертаючися до історії огієнкової бібліографії, варто відзначити певну спорадичність її розвитку, спалахи інтересу до якої, цілком закономірно, припадають на ювілейні роки, періоди, що передували захисту дисертаційних досліджень тощо. Подібний підхід і зумовлює наявність «білих плям» в огієнкознавстві, перешкоджає ґрунтовним дослідженням історико-функціонального плану, що є показовими для історії становлення вченого. Лише за умови повного й системного описання як видань творів І. Огієнка (митрополита Іларіона), так і літератури про його життя і творчість можна говорити про історичний феномен особистості як могутнього явища духовного життя українського народу. Отже, існує об'єктивна потреба в зосередженні спільних зусиль огієнкознавців та бібліографів-професіоналів для створення «Повної бібліографії І. Огієнка».

На сьогодні ми можемо констатувати лише достатню репрезентативність реєстрів, створених останнім часом, їхню здатність забезпечити визначення основних напрямів творчості вченого. Огієнкознавчі студії, в свою чергу, як складові певної структури, мають відповідні піднапрями й допоміжні дослідження. Їх всебічне висвітлення та узагальнення, мабуть низкою поколінь, уможливллять створення багатотомової фундаментальної праці, яка дасть цілісну картину життя І. Огієнка.

Надзвичайна популярність сучасного огієнкознавства є закономірним явищем в історії та культурі України. Українська історична наука збагатилася ще одним напрямком історико-культурологічних студій, пов'язаним з особистістю та діяльністю І. Огієнка (митрополита Іларіона). Багатогранність цієї постаті, її активний вплив на суспільно-політичні та культурні процеси в Україні зумовили поглиблення та розширення огієнкознавчих досліджень. Слід зауважити, між тим, що огієнкознавство, навіть за наявності досить широкої історіографії, ще перебуває на стадії формування. Мусимо констатувати: фундаментального історико-біографічного дослідження життя й діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона), тобто наукової біографії ще не створено. А ті, що є, далеко не повною мірою заповнили лакуни в біографії вченого. Загальним недоліком більшості

праць слід визнати недостатньо критичну оцінку, відсутність персональних історичних порівнянь, перевантаженість суперлативами.

Для подальших наукових пошуків важливе значення має виявлення всієї сукупності видрукуваних огієнкознавчих та невідомих архівних джерел. Масив документів, що відклався в державних архівних установах України, архівах інших країн, в приватних колекціях, — вражаючий як за кількісними показниками, так і за інформативністю. Їх основний комплекс зберігається в Україні, Канаді, меншою мірою — у Польщі та інших країнах.

Огляд історико-біографічних і бібліографічних видань з огієнкознавства дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо основних етапів дослідження життя і творчості Огієнка, його діяльності на ниві утвердження української державності та духовної культури.

Перший етап — значний масив огієнкознавчих досліджень, які беруть свій початок від критичних публікацій, пов'язаних із періодом пошуків Огієнка в науці й культурі (1909–1925). Це, передусім, відгуки та рецензії самого Івана Огієнка (початок ХХ ст.), в яких зафіксовано перші наукові досягнення вченого, відображено певний відрізок розвою українського мово- й літературознавства, культурологічного джерелознавства, книгознавства, йдеться про місце в них окремого вченого, його громадську та просвітительську позицію. Ця література, що відображає певний етап розвитку критично-наукового жанру першої чверті ХХ ст., мала значний вплив на подальше формування та зміцнення історико-культурологічних, літературо- і мовознавчих концепцій І. Огієнка.

Другий етап (1925–1947) характеризується започаткуванням узагальнення внеску вченого в історію української культури і науки. Започаткований В. Заїкіним, історіографічний напрям був продовжений таким видом історико-біографічних видань як ювілейні збірники. Для цього періоду, що цілком закономірно, є характерною незначна кількість праць про життя та діяльність вченого, йому не притаманна системність досліджень, відсутні їх напрями, джерельна база обмежена.

Третій етап — канадський вінніпезький період (з 1947 р.) — характеризується появою комплексних узагальнень діяльності І. Огієнка.

єнка як громадського і церковного діяча, вченого. Зокрема, слід відзначити підготовлений біографістом-аматором А. Нестеренком життєпис Івана Огієнка. Напряма започаткували представники української діаспори, які, власне, й створили першу огієнкіану для презентації І. Огієнка як організатора державного, церковного й бібліотечного будівництва, відомого діяча в галузі науки, освіти, видавничої справи. Цьому прислужилися розвідки з біографістики, видрукувані в українських часописах. Частково вони увійшли до меморіальних видань, присвячених 10-річчю від дня смерті митрополита Іларіона.

Четвертий етап (від 1992 р.) — час розбудови української державності, характеризується активізацією інтересу до постаті І. Огієнка (митрополита Іларіона) та його значного наукового доробку. Власне відтепер і починається ґрунтовне вивчення особистості І. Огієнка та його впливу на історію й культуру України.

Констатуючи наявність значної кількості праць про життя й діяльність І. Огієнка (митрополита Іларіона), необхідно зазначити, що вивчення його життя та внеску в науку та культуру ще далеко від завершення, потребує чималих зусиль щодо пошуку нових опублікованих джерел та архівної спадщини, відкриття невідомих граней його таланту, багатьох напрямів діяльності задля блага українського народу. Одним із таких напрямів, що практично не розроблений історичною наукою, є його наукові студії з бібліотекознавства, архівознавства, книгознавства, бібліографії і бібліографознавства. І. Огієнко багато працював над цією проблематикою в різних аспектах теорії та практики. Будучи прискіпливим істориком книги, бібліофілом, теоретиком і практиком джерелознавства, археографії та бібліографії, він і досі залишається для сучасних істориків науки «невідомим Огієнком». Розкриття цієї важливої сфери його діяльності — актуальне завдання історичної науки.

¹ Мусієнко О. Михайло Орест (Зеров) // Літературна Україна. — 1996. — 4 квіт.

² Алексюк А. Становлення Івана Огієнка як творчої особистості: (Освітньо-педагогічний аспект) // Велетень науки: Мат.-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.) / Відп. ред. і упоряд. А. Марушкевич. — К.: Четверта хвиля, 1996. — С. 5-14; Заїкін В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений: З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905-1925 рр. // Духовна бесіда. — 1925. — Чис. 21. — С. 1-7; Колодний А., Кирюшко М., Філіпович Л. Митрополит Іларіон. — Львів: Логос, 1993. — 77 с.; Колодний А., Кирюшко М., Філіпович Л. Огієнко Іван Іванович // Українська біографістика: 36. наук. праць. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 106-112; Коротович Г. Життя і діяльність проф. др. Івана Огієнка // Наук. зб.: В 30-у річницю наук. праці проф. д-ра Івана Огієнка. — С. 3-6; Людина праці: 60-ліття з дня народження Високопреосвященнішого владики Іларіона, Архієпископа Холмського й Підляського (проф. д-ра Івана Огієнка). — Холм: Свята Данилова Гора, 1941. — 16 с.; Ляхоцький В. Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон) // Українські архівісти: Бібліографічний довідник / Упоряд.: О. Коваль, І. Матяш, В. Шандра. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 249-254; Його ж. Іван Огієнко та Кам'янець-Подільський: (За мало-відомими джерелами) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження / Редкол.: В. Ляхоцький, А. Філіпчук, С. Сохацька (відп. ред.) та ін. — Кам'янець-Подільський; К., 1997. — С. 17-28; Мулик-Луцик Ю. Усупошому Митрополиту Іларіону в Пам'ять на Віки Вічні // Жалобна книга в пам'ять Митрополита Іларіона. — С. 19-68; Нестеренко А. Митрополит Іларіон — служитель Богові й народові: Біографічна монографія. — Вінніпег, 1958. — 150 с.; Тюрменко І. Іван Огієнко — митрополит Іларіон // Український історичний журнал. — 1995. — № 2. — С. 79-92; Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Передм. М. С. Тимошика. — К.; Вінніпег, 1998. — 26 с.

³ Gerus O. Ivan Ohienko and the founding of Kamianets-Podilskii Ukrainian state University // Український історик. — 1990. — Чис. 1-4. — С. 78-92; Gerus O. The Ukrainian Orthodox Church during World War II: Archbishop Ilarion Ohienko and politics of religion // Віра й культура. — 1994. — № 7. — С. 83-121; Копилов А. Професор І. Огієнко — ректор

Кам'янець-Подільського державного університету // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. Конф. — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 3-7; Копилов С. Іван Огієнко — професорський стипендіат університету ім. Святого Володимира // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 15-17; Коровицький І. Чин ученого // Наук. зб.: В 30-у річницю наук. праці проф. Д-ра Івана Огієнка. — С. 10-13; Лозовий В. Національно-церковна діяльність І. Огієнка в Кам'янецьку добу Директорії УНР // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості: (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф. (16-17 січ. 1997 р.). — С. 39-44; Людина праці: Десятиліття архипастирської праці митрополита Іларіона // Слово істини. — 1950. — Чис. 1-2. — 72 с.; Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. Конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 93-97.

⁴ Ляхощкий В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2000. — 528 с.; Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 229 с.; Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: НТШ у Львові, 1997. — 228 с. — (Визначні діячі НТШ, № 6); Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Передм. Н. І. Миронець. — К., 1998. — 282 с.

⁵ Варик Л. Ідеї І. Огієнка в сучасній українській поезії: (На прикладі творчості Б. Олійника) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 209-210; Григоренко О. Використання І. Огієнком творчості Т. Шевченка у дослідженні вітчизняної історії // Там само. — С. 126-127; Дворницька Н. Своєрідність використання мовних засобів в епопеї І. Огієнка «Недоспівана пісня» // Там само. — С. 211-212; Коротя-

Ковальська В. Літературна вартість пісенної творчості у працях Івана Огієнка // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 122-125; Лобач М. І. Огієнко як літературознавець на сторінках часопису «Наша культура» // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 191-193; Мацько В. Літературознавча термінологія Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 230-231; Його ж. І. Галатовський у творчості І. Огієнка / Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1 / За ред. А. Колодного, А. Марушкевич, Л. Филипович. — К., 1997. — С. 27-32; Мишанич О. «Слово о полку Ігоревім» у наукових зацікавленнях Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 187-190; Мороз О. Елементи естетики бароко в історичній епопеї Івана Огієнка «Наш бій за державність» // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 233-234; Сергієнко Г. Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847) в інтерпретації професора І. І. Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 57-58; Сохацька Є. І в державі вольній вольні діти тебе, великого, згадаєм!.. (Образ Богдана Хмельницького за історичною епопеєю Івана Огієнка «Недоспівана пісня») // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 126-128; Шевчук М. І. Огієнко про творчість Лесі Українки // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 231-232.

⁶ Мацько В. Іван Огієнко — дослідник давньої української літератури. Дис. ... канд. філол. наук: 10. 01. 01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1998. — 197 с.

Кам'янець-Подільського державного університету // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф.* — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 3-7; Копилов С. Іван Огієнко — професорський стипендіат університету ім. Святого Володимира // *Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.)*. — С. 15-17; Коровицький І. Чин ученого // *Наук. зб.: В 30-у річницю наук. праці проф. Д-ра Івана Огієнка*. — С. 10-13; Лозовий В. Національно-церковна діяльність І. Огієнка в Кам'янецьку добу Директорії УНР // *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості: (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф. (16-17 січ. 1997 р.)*. — С. 39-44; Людина праці: Десятиліття архипастирської праці митрополита Іларіона // *Слово істини*. — 1950. — Чис. 1-2. — 72 с.; Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.)*: До 115-річчя від дня народження. — С. 93-97.

⁴ Ляхоцький В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2000. — 528 с.; Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 229 с.; Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: НТШ у Львові, 1997. — 228 с. — (Визначні діячі НТШ, № 6); Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / *Передм. Н. І. Миронець*. — К., 1998. — 282 с.

⁵ Варик Л. Ідеї І. Огієнка в сучасній українській поезії: (На прикладі творчості Б. Олійника) // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.)*: До 115-річчя від дня народження. — С. 209-210; Григоренко О. Використання І. Огієнком творчості Т. Шевченка у дослідженні вітчизняної історії // *Там само*. — С. 126-127; Дворницька Н. Своєрідність використання мовних засобів в епопеї І. Огієнка «Недоспівана пісня» // *Там само*. — С. 211-212; Коротя-

Ковальська В. Літературна вартість пісенної творчості у працях Івана Огієнка // *Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.)*. — С. 122-125; Лобач М. І. Огієнко як літературознавець на сторінках часопису «Наша культура» // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф.* — С. 191-193; Мацько В. Літературознавча термінологія Івана Огієнка // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.)*: До 115-річчя від дня народження. — С. 230-231; Його ж. І. Галятовський у творчості І. Огієнка / *Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр.* — Вип. 1 / За ред. А. Колодного, А. Марушкевич, Л. Филипович. — К., 1997. — С. 27-32; Мишанич О. «Слово о полку Ігоревім» у наукових зацікавленнях Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф.* — С. 187-190; Мороз О. Елементи естетики бароко в історичній епопеї Івана Огієнка «Наш бій за державність» // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.)*: До 115-річчя від дня народження. — С. 233-234; Сергієнко Г. Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847) в інтерпретації професора І. І. Огієнка // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф.* — С. 57-58; Сохацька Є. І в державі вольній вольні діти тебе, великого, згадаєм!..: (Образ Богдана Хмельницького за історичною епопеєю Івана Огієнка «Недоспівана пісня») // *Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.)*. — С. 126-128; Шевчук М. І. Огієнко про творчість Лесі Українки // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.)*: До 115-річчя від дня народження. — С. 231-232.

⁶ Мацько В. Іван Огієнко — дослідник давньої української літератури: Дис ... канд. філол. наук: 10. 01. 01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1998. — 197 с.

⁷ Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 229 с.

⁸ Алексіюк М. Питання культури мови в «курсе українського язика» І. Огієнка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.) / Редкол.: У. Єдлінська (гол. ред.), М. Білоус, Н. Захлюпана та ін. — Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1992. — С. 17-19; Ачилова В., Власенко В. Іван Огієнко і становлення українського правопису // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 101-103; Бевзенко С. Питання історії мови у працях І. Огієнка // Там само. — С. 87-89; Безобразова Л. Біблійні переклади Івана Огієнка в контексті національного відродження України // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 196-197; Бурячок А. Давньоруський і староукраїнський періоди в розвитку української літературної мови у висвітленні І. Огієнка // Там само. — С. 36-48; Його ж. Правопис Івана Огієнка в порівнянні з сучасним українським правописом // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 171-178; Його ж. «Етимологічно-семантичний словник української мови» І. Огієнка в порівнянні з «Етимологічним словником української мови», що його видає інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2 / За ред. А. Марушкевич. — К., 1997. — С. 41-43; Буткова Г. «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка і становлення українського правопису // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 100-101; Валюх З. Питання історичного словотвору в науковій спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 45-47; Вихованець І. Питання української граматичної термінології у науковій спадщині І. Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 107-108; Жовтобрюх М. Проблеми історії української мови в працях І. Огієнка // Там само. — С. 83-87; Захарчин В. Погляди І. Огієнка на українську граматичну термінологію // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 80-81; Зелінська Н. Культура наукового тексту: Сучасне осмислення концепції І. Огієнка // Там само. — С. 89-90; Кеба О. І. І. Огієнко як перекладач Біблії: (Естетичний аспект) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 228-229; Кобилянський І., Кобилянська М. До характеристики «Словника місцевих слів...» І. Огієнка «що в дужках (), того не вживайте!» // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 149-151; Кочан І. Термінологія 20-х-30-х років в оцінці І. Огієнка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 104-106; Лісняк С., Невідомська Л. Погляди Івана Огієнка на розвиток української літературної мови // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 154-159; Михайлишин Б. І. Огієнко про розвиток української термінології // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 153-

єнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 151-152; Демський М. Фраземіка в Євангелії Матвія у перекладі І. Огієнка й І. Хоменка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 70-77; Драгомирецький П. І. Огієнко — дослідник історії лексичних запозичень у східнослов'янських мовах // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 107-108; Жовтобрюх М. Проблеми історії української мови в працях І. Огієнка // Там само. — С. 83-87; Захарчин В. Погляди І. Огієнка на українську граматичну термінологію // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 80-81; Зелінська Н. Культура наукового тексту: Сучасне осмислення концепції І. Огієнка // Там само. — С. 89-90; Кеба О. І. І. Огієнко як перекладач Біблії: (Естетичний аспект) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 228-229; Кобилянський І., Кобилянська М. До характеристики «Словника місцевих слів...» І. Огієнка «що в дужках (), того не вживайте!» // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 149-151; Кочан І. Термінологія 20-х-30-х років в оцінці І. Огієнка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 104-106; Лісняк С., Невідомська Л. Погляди Івана Огієнка на розвиток української літературної мови // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 154-159; Михайлишин Б. І. Огієнко про розвиток української термінології // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 153-

154; Мужеловська Л. Правописні норми іменникових словоформ у граматиці І. Огієнка // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження*: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 223-224; Наконечна В. Виховання культури мови у студентів нефілологічного фаху // *Велетень науки*: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 50-52; Панкова Н. О. Про «Історичний словник української граматичної термінології» Івана Огієнка // *Вісник Луганського державного педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка* / Редкол.: П. Фісуненко (гол. ред.), П. Будівський, К. Глуховцева та ін. — Луганськ: ЛДПІ, вид-во «Світлиця», ВКФ «Знання», 1997. — Жовт. — № 5. — С. 61-64; Паночко М. Фонетичний та морфологічний принцип правопису в «Рідному писанні» професора Івана Огієнка // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 180-182; Полюга Л. Іван Огієнко про концепцію і джерела історичних словників // *Там само*. — С. 91-93; Притуляк В. Іван Огієнко — дослідник і поборник розвитку української мови і культури (1917-1920) // *Там само*. — С. 56-57; Сологуб Н. Питання культури української мови у працях І. І. Огієнка // *Там само*. — С. 165-167; Степовик Д. Іван Огієнко — учений і перекладач // *Огієнківські читання*: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 33-42; Його ж. Другий повний переклад Біблії українською мовою / *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження*: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 11-13; Фаріон І. Іван Огієнко як дослідник історії писемності та старослов'янської мови // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 118-120; Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. — С. 142-149; Філак І. Термінологічна лексика на сторінках журналу «Рідна мова» // *Іван Огієнко*: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 193-194; Чепіга І. І. І. Огієнко про українські пе-

реклади Євангельських текстів XVI ст. // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 116-118; Чехівський О. Проблема культури мовлення у працях Івана Огієнка // *Велетень науки*: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 166-167; Його ж. Наукова концепція І. Огієнка мовної ситуації в Київській Русі // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження*: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 143-144; Чопик М. Іван Огієнко про культуру української мови // *Там само*. — С. 217-218; Чорненський Я. «Український стилістичний словник» І. І. Огієнка — духовна скарбниця народного слова // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 137-139.

⁹ Біленко Т. Слово проповіді: діалектика сакрального і світського: (До концепції І. І. Огієнка) // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 30-32; Білодід О. Іван Огієнко — перекладач Біблії // *Велетень науки*: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 36-38; Гораш В. Філософія свободи І. Огієнка // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження*: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 48-50; Зорич О. Релігійний компонент у духовному становленні старшокласників: (На матеріалі творчості Івана Огієнка) // *Велетень науки*: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 59-62; Колодний А., Филипович Л. Іван Огієнко і українське православ'я // *Огієнківські читання*: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 4-18; Колотило Т. І. Огієнко — дослідник світоглядних вірувань українського народу // *Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження*: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 128; Ляхощкий В. Іван Огієнко і відродження українського православ'я // *Всеукр. Між-нар. християнська асамблея «Заповідь нову даю Вам: любіть один одного»* (Іоан, 13, 34): Наук.-практ. конф. (Київ, 17-18 лют. 1998 р.):

Доповіди, повідомлення. — К., 1998. — С. 92-95; Його ж. Іван Огієнко: Толерантність — основна умова співпраці церков різних конфесій // «Берестя-1596» в історичній долі українства: Мат-ли Всеукр. наук.-богословської конф. 29-30 лист. 1996 р. / Редкол.: А. Говера, А. Гудима, Б. Хаварівський. — Тернопіль, 1996. — С. 41-46; Радченя О. Погляди митрополита Іларіона на іконоборство та іконопочитання: (За книгою І. Огієнка «Іконоборство». — Вінніпег, 1954) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 69-74; Роняк Т. Місіонерська праця Івана Огієнка та його сподвижників у Холмсько-Підляській єпархії // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 70-72; Таланчук О. «Дохристиянські вірування українського народу» митрополита Іларіона в сучасному українознавстві // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 92-96; Тіменик З. Огієнкове націософське сприйняття Риму і автокефалізаційний процес українського православ'я // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 63-65; Його ж. Історіософія православної автокефальності у творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Дис ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Ін-т філософії НАН України. — К., 1997. — 185 с.; Трачук Р. Огієнко про природу релігійної віри // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 17-19; Ярмусь С. Людина у світоглядній ідеології митрополита Іларіона // Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 19-26.

¹⁰ Гайова О. З думкою про церкву Божу та церкву українську: (З листування митрополитів Андрея Шептицького й Іларіона-Огієнка) // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 54-58; Ляхощка Л. Документи ЦДАВО України як джерело дослідження управлінської діяльності Івана Огієнка // Українське архівознавство: Історія, сучасний стан та перспективи: Наук. допов. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 лист. 1996 р.) / Упоряд.: В. Ляхощкий, І. Матяш. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 137-146; Ляхощкий В. Фенікс Івана Огієнка: (Нововиявлені документи з фондів

Центрального державного історичного архіву України в м. Львові) // Там само. — С. 68-78; Його ж. Епістолярія як джерело біографічних досліджень життя та діяльності діячів української культури, науки, політики // Український біографічний словник: Історія і проблематика створення: Мат-ли наук.-практ. конф. (Львів, 8-9 жовтня 1996 р.) / Редкол.: І. Гнаткевич, Я. Дашкевич, В. Чишко. — Львів, 1997. — С. 77-79; Його ж. У вигнанні: Польський період еміграції І. І. Огієнка // Українська еміграція в історії і літературі: Мат-ли Міжнар. наук. конф. (18-20 верес. 1996 р.) / Упоряд.: Р. Гром'як, Б. Лановик. — Тернопіль, 1996. — С. 53-56; Його ж. Епістолярна спадщина як джерело вивчення життя і діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 39-44; Марушкевич А. Листи Івана Огієнка до Іларіона Свенціцького як джерело дослідження науково-педагогічної діяльності ученого // Там само. — С. 219-228; Пиріг П. Запрошення на відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету — важливий документ для вивчення його історії // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 10-12; Тимошик М. Невідомий Іван Огієнко: За матеріалами колишніх спецфондів львівських архівів // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 211-218; Тюрменко І. Листи Івана Огієнка до Микити Шаповала як джерело до вивчення життя української еміграції // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 82-85; Її ж. До проблеми датування деяких листів І. Огієнка до Л. Білецького // Там само. — С. 95-98.

¹¹ Ляхощкий В. І. І. Огієнко і архівна справа // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): 36. наук. праць / Редкол.: В. Лозицький (відп. ред.), В. Ляхощкий, І. Матяш та ін. — К., 1998. — С. 199-208.

¹² Купчинський О. Іван Огієнко — дослідник і видавець пам'яток писемності // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 112-116; Мациук Г. І. Огієнко про історичні періоди в розвитку української літерату-

рної мови // Там само. — С. 119-120; Наконечна Г. Іван Огієнко про правопис запозичених слів в українській мові // Там само. — С. 128-130; Ткачук П. Іван Огієнко як дослідник молдавських грамот // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 165-167.

¹³ Ляхоцький В. Некролог як жанр біографістики // Михайло Рубач: архівіст, історик, педагог / Редкол.: В. П. Ляхоцький (гол. ред.) та ін. — К., 2000. — С. 139-150; Його ж. Тема образу гетьманів України у біографічній спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Пам'ять століть. — 1999. — № 6. — С. 45-53; Його ж. Автобіографія «як джерело історії» в працях Івана Огієнка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 1: Архів і особа. — К., 1999. — С. 158-163; Його ж. Образ представників українського православ'я у творчій спадщині митрополита Іларіона (Огієнка) // Український богослов. — К., 2000. — С. 279-294; Поліщук Я. Арсеній Мацієвич у дослідженнях Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 27-28; Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: Передм. // Життєписи великих українців. — К., 1999. — С. 7-61.

¹⁴ Алексюк А. «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність» — видатна українознавча (історико-літературна) монографія професора Івана Огієнка // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 9-12; Коваль Л. Книгозбірня Івана Огієнка — джерело духовності українського народу // Там само. — С. 4-6; Лозинський Л. Іван Огієнко про початки українського книгодрукування // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 59-61; Ляхоцький В. Книгозбірня митрополита Іларіона (І. І. Огієнка): склад та засоби комплектування // Стратегія комплектування фондів наук. бібліотеки: Тези допов. наук. конф. (Київ, 8-10 жовтня 1996 р.) / Редкол.: Л. Дубровіна, Н. Солонська, А. Чекмарьов та ін. — К., 1996. — С. 112-116; Його ж. Дослідження Іваном Огієнком «Крехівського Апостола» // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць / Редкол.: В. Холєвчук,

В. Ляхоцький, М. Дмитрієнко та ін. — К.; Чернівці, 1997. — Вип. 1. — С. 254-258; Його ж. Церковні бібліотеки як предмет опіки Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1919-1944 рр. // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. — Вип. 1. — К.; Симферополь, 1999. — С. 47-51; Рарицький О. І. Огієнко про зародження і розвиток давньої української літератури // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 232-233; Сваричевський А. І. Огієнко про книгодрукування на Поділлі // Там само. — С. 117-118.

¹⁵ Ляхоцький В. Про деякі особливості бібліографічної діяльності Івана Огієнка // Наук. праці НБУВ. — Вип. 2. — К., 1999. — С. 173-185.

¹⁶ Баженов Л. Іван Огієнко і розвиток краєзнавства на Правобережній Україні // Тези допов. XIII Вінницької обл. істор.-краєзнав. конф. — Вінниця, 1994. — С. 67-69; Його ж. Іван Огієнко і розвиток краєзнавства в Україні // Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 86-90; Його ж. І. І. Огієнко і краєзнавство Поділля // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 80-81; Його ж. Краєзнавство у діяльності і творчості Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 113-116; Костриця М. Іван Огієнко — дослідник Волині // Дивокрай: Наук.-краєзнавчий альманах. — Хмельницький, 1995. — Вип. 1. — С. 78-81; Ляхоцький В. Краєзнавчі студії як підґрунтя наукового методу Івана Огієнка // Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України: Мат-ли наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 трав. 1997 р.) / Редкол.: В. Кисельов, А. Комська. — К., 1998. — С. 125-135; Опанасюк О. Гуманістичні ідеї Івана Огієнка в краєзнавстві та педагогіці // Велика Волинь: Минуле й сучасне: Тези Міжнар. краєзнавчої конф. — Житомир, 1992. — С. 90-91; Рудницька Н. Іван Огієнко і дослідження Волинського краю // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: (Мат-ли допов. і повідомлень на Всеукр. наук.-педагог. конф., м. Житомир, 4-5 берез. 1997 р.) / За ред. М. Левківського, відп. за вип. Г. Мокрицький. — Житомир: Журфонд,

1997. — С. 40-42; Тюрменко І. Іван Огієнко і Київ // Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 91-105.

17 Вонсович В., Вонсович Г. Культурологічні та педагогічні аспекти діяльності І. Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 47-48; Дубенко Л. Національно-духовний феномен культурологічної спадщини Івана Огієнка // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості: (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф., 16-17 січ. 1997 р. — С. 25-33; Качкан В. Етнокультурний пласт Івана Огієнка // Качкан В. Українське народознавство в іменах: У 2 ч. — Ч. 1: Навч. посібник / За ред. А. З. Москаленка; Передм. А. Г. Погрібного. — К.: Либідь, 1994. — С. 281-295; Кирюшко Н., Кирюшко М. Особливості культурології І. Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 45-46; Охріменко П. І. І. Огієнко як дослідник давньої української культури // Там само. — С. 70-72; Панько Т. Погляди І. Огієнка на роль мови в культурному житті нації // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 142-144; Потелло Н. Українознавство в контексті поглядів Івана Огієнка // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 99-100; Сохацька Є. Невтомний працівник українського ренесансу // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 9-10; Її ж. Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 29-33; Філіпчук А. Українська культура XVIII-початку XIX століття у працях І. І. Огієнка // Там само. — С. 108-112; Черничко І. Роль і місце театру в культурному процесі в Україні: (погляди І. Огієнка на розвиток національного драматичного театру) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 75-76; Шинкарук А. Погляди І. Огієнка на іконопис у контексті української культури та її впливу на московську культуру в XVII-XVIII ст. // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 283-284; Юрало В. Огієнкова концепція зв'язку культури мови і державності // Відродження української державності: Проблеми історії та культури: Мат-ли Міжнар. наук. конф., 13-16 травня 1996 р. — Ч. I. — С. 177-178.

енка на іконопис у контексті української культури та її впливу на московську культуру в XVII-XVIII ст. // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 283-284; Юрало В. Огієнкова концепція зв'язку культури мови і державності // Відродження української державності: Проблеми історії та культури: Мат-ли Міжнар. наук. конф., 13-16 травня 1996 р. — Ч. I. — С. 177-178.

18 Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр.: (Доба Директорії УНР). — К.: Либідь, 1997. — С. 71-130; Завальнюк О. Політична діяльність Івана Огієнка на Поділлі // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 32-34; Завальнюк О., Дмитрієв С. Іван Огієнко — міністр народної освіти УНР // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 13-15; Завадовський А. І. Огієнко — головноуповноважений уряду УНР // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 86-88; Климчук О. Діяльність І. І. Огієнка на посаді головноуповноваженого уряду УНР // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 67-68; Кононенко П. Іван Огієнко — діяч на ниві державотворення // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 18-21; Копилов С. Спогади Івана Огієнка «Рятування України, на службі своєму народові» — важливе джерело до вивчення історії УНР // Там само. — С. 59-65; Лозовий В. Діяльність І. Огієнка в Кам'янецький період Директорії УНР // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 89-90; Ляховська Л. Документи ЦДАВО України як джерело дослідження управлінської діяльності Івана Огієнка // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. допов. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 лист. 1996 р.). —

Ч. 2. — С. 137-146; Ляхощкий В. Іван Огієнко — головнуповноважений міністр уряду УНР (1919-1920 рр.) // Відродження української державності: Проблеми історії та культури: Мат-ли Міжн. наук. конф. 13-16 трав. 1996 р. / Редкол.: В. Запорожець (гол.), Т. Аначенко, П. Чуєв та ін. — Ч. I. — Одеса, 1996. — С. 80-81; Майборода В. Іван Огієнко — міністр освіти і мистецтва України // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 97-104; Мартинюк І. Іван Огієнко — ідеолог української державності // Там само. — С. 69-73; Опанасюк Г. Державна політика в галузі освіти у поглядах Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 307-308; Пилявець Л. Огієнко — міністр ісповідань УНР // Ідея національної церкви в Україні: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 жовтня 1997 р. / За ред. А. Гудими, Б. Хаварівського. — Тернопіль, 1997. — С. 112-113; Слободян М. Іван Огієнко як державотворець // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 35; Тараненко М. Деякі аспекти державотворчої діяльності І. Огієнка // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф., 16-17 січ. 1997 р. — С. 82-87; Тимошик М. Іван Огієнко як державотворець (Кам'янець-Подільський період) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 14-16; Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Передм. Н. І. Миронець. — К., 1998. — 282 с.

¹⁹ Будняк Т. Вивчення педагогічної спадщини Івана Огієнка в курсі історії педагогіки // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 16-18; Грипас Н. Дидактичний матеріал «Початкової граматики» Івана Огієнка // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 189-190; Її ж. Науково-методична спадщина І. Огієнка і концепція національної школи // Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр.

— Вип. 1. — С. 63-69; Ляхощка Л. Виховна цілеспрямованість навчання рідної мови за Іваном Огієнком // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 155-159; Її ж. Роль мови у формуванні національної самосвідомості в родинному вихованні: (За І. Огієнком) // Виховання національної самосвідомості у школярів: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8-9 жовтня 1996 р.) / Редкол.: М. Шкіль (гол.), Д. Тхоржевський, В. Сидоренко та ін. — К., 1996. — С. 104-106; Її ж. І. Огієнко — реформатор національної освіти в Україні // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 18-20; Ляхощкий В. Освітня підвиг Івана Огієнка // Початкова школа. — 1997. — № 1. — С. 38-42; Його ж. «Граматики малої Лесі» як джерело вивчення педагогічних ідей І. Огієнка // Там само. — № 5. — С. 47-50; Його ж. Як виховати у дітей культуру читання: За працями І. І. Огієнка, вчителя словесності, міністра освіти, ректора університету, митрополита // Відродження. — 1996. — № 4. — С. 19-20; Марушкевич А., Марушкевич І. Виховний потенціал проповідей Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 45-48; Марушкевич А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І. Огієнка: Дис ... канд. педагогіч. наук: 13.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1995. — 161 с.; Москаленко А. Проблеми педагогічного спілкування у творчості І. Огієнка: (На матеріалах «Граматики малої Лесі») // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 29-30; Ничкало Н. Проблеми рідномовних обов'язків у спадщині Івана Огієнка // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 77-86; Опанасюк Г. Виховання гуманістичної особистості школяра в педагогічній спадщині Івана Огієнка: Дис ... канд. педагог. наук: 13.00.01 / Український ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти. — К., 1996. — 175 с.; Її ж. Міністр Іван Огієнко: Провідна ідея освіти // Огієнківські читання: Мат-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 80-85; Її ж. Теоретичне обґрунтування Іваном Огієнком принципу гуманістичної спрямованості виховання // Велетень науки: Мат-ли Всеукр. наук.-педагог. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). — С. 54-58; Прискар В. І. Огієнко про концептуальні засади національного виховання // Духовна і наук.-педагог. діяль-

ність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 309-311; Руденко В. Рідна мова як засіб морального виховання особистості у творчій спадщині Івана Огієнка // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 38-40; Ткачук Г., Дмитрієв С. І. І. Огієнко про методичну підготовку учителя літератури // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 327-330.

20 Ковба Ж. Роль видавничої діяльності І. Огієнка у збереженні і розвитку української мови // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 100-102; Ляхощкий В. І. Огієнко — засновник і редактор щомісячного журналу «Слово істини» // Ідея національної церкви в Україні: Мат.-ли Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 жовтня 1997 р. — С. 70-79; Його ж. Іван Огієнко: До витоків видавничої діяльності // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 289-295; Погребенник Ф. Варшавські видання Івана Огієнка: (До історії української періодики за межами України) // Там само. — С. 49-50; Його ж. Варшавська «Наша культура» Івана Огієнка // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 32-34; Тарновецька Л., Пілат О. Журнал «Рідна мова» у контексті сучасного осмислення видавничої спадщини Івана Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 98-100; Тимошик М. Українознавчі проблеми в науковій, публіцистичній, редакторській і видавничій діяльності Івана Огієнка: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1997. — 358 с.; Його ж. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. — К.: Заповіт, 1997. — 229 с.; Його ж. Часопис І. Огієнка «Рідна мова» в боротьбі за мовне об'єднання нації // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 34-37; Тіменик З. Із редакторсько-видавничої діяльності // Іван Огієнко. — Львів, 1997. — С. 163-180; Токарська Н.

Редакторська і видавнича діяльність І. Огієнка: (На основі архівних документів) // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 182-184.

21 Назаренко Є. І. Огієнко і університетська друкарня // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 98-99; Третяк Л. До історії видавничої діяльності Кам'янець-Подільського університету // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 68-70.

22 Ляхощкий В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2000. — 528 с.

23 Заїкін В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений: 3 приводу 20-літнього ювеієу української наукової праці 1905-1925 рр. — Варшава: Друкарня синодальна, 1925. — 16 с. — (Накладом «Духовної бесіди»).

24 Безобразова Л. Іван Огієнко — методист і популяризатор лінгвістики // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 182-184; Грицак Є. Людина праці й обов'язку: (3 приводу 20-ліття літературно-наук. праці проф. І. Огієнка) // Український голос. — 1925. — 1 листоп.; Його ж. Професор І. Огієнко як популяризатор мовознавства // Наук. зб.: В 30-у річницю наук. праці проф. Д-ра Івана Огієнка. — С. 7-9; Мулик-Луцик Ю. Успомину Митрополиту Іларіону в Пам'ять на Віки Вічні: (Євлогія) // Жалобна книга в пам'ять Митрополита Іларіона. — С. 42-43; Сохацька Є. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918-1920 рр.) // Огієнківське читання: Мат.-ли наук. круглих столів 1991-1996 рр. — Вип. 1. — С. 70-79.

25 Головка О. І. І. Огієнко та Український Червоний Хрест (1919 р.) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 36-37.

²⁶ Алтухова О. Репресовані соратники Івана Огієнка 1933 р. // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 136-140; Ананко Ж. Симон Петлюра й Іван Огієнко: Державотворчий аспект взаємин // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості: (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф., 16-17 січ. 1997 р. — С. 13-16; Ананко Ж. Ідея державницької педагогіки у політичній співпраці С. Петлюри й І. Огієнка // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 91-92; Бичко Б., Чухим Н. Іван Огієнко та Андрій Шептицький: Два погляди на Берестейську унію // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 33-34; Гонюкова Л. Іван Огієнко у спогадах С. Ф. Русової // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 85-88; Копилов С. Освітня співпраця В. Петра та І. Огієнка у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 100-102; Лупейко О. Іван Огієнко і Микита Шаповал // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка в контексті укр. нац. відродження: До 110-річчя від дня народження: Тези допов. наук.-теор. конф. — С. 193-194; Ляхощкий В. Агатангел Кримський та Іван Огієнко: До проблеми персонального історичного порівняння // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 4 / Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Ін-т історії НАН України, 1998. — С. 313-321; Його ж. О. Нестеренко та І. Огієнко: До проблеми вивчення кола спілкування митрополита Іларіона // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 72-77; Його ж. Їх поєднала віра // Пам'ять століть. — 1999. — № 3. — С. 79-94; Його ж. І. Огієнко і С. Петлюра: (З невидрукованого) // Духовна і наук.-педагог. діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті укр. нац. відродження: Наук. допов. другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.): До 115-річчя від дня народження. — С. 75-85; Мороз О.

Іван Огієнко і Іван Липа // Велетень науки: Наук. зб. — Вип. 2. — С. 80-82; Прыгодзіч М. Я. Ф. Карскі і І. Агієнка // Іван Огієнко: (Незабутні імена української науки): Тези допов. Всеукр. наук. конф., присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (25-27 травня 1992 р.). — С. 157-159; Сохацька Є. Олімпіада Пащенко-Шульмінська — сподвижниця Івана Огієнка // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості: (до 115-річного ювілею видатного вченого): Мат-ли Всеукр. наук. конф., 16-17 січ. 1997 р. — С. 79-82.

Олена Леонтович

З УКРАЇНОЮ І ДЛЯ УКРАЇНИ: ЖІНКИ З РОДУ СИМИРЕНКІВ

Три жінки. Від двох віддаляють роки. Третя — наша сучасниця. Три різні долі. Та єднає їх одне — любов до України. Вони поклали свій камінець у підмурівок її державотворення. І всіх трьох недовістатньо знають наші сучасники. Тому і необхідно розповісти про них, аби приклад цих жінок був зразком служіння Україні.

Найстарша з цих жінок — Софія Симиренко /1839-1924/. Батько — Іван Альбранд — походив з французьких аристократів, мати — Надія Богаєвська — з української шляхти. Софія виросла вродливою, вольовою та незалежною в думках дівчиною. Коли вона покохала Василя Симиренка, то змогла оборонити своє почуття, повставши проти несправедливої волі батька, який хоча і був демократичних поглядів, але не міг здолати віковічні традиції своєї верстви і дати згоду на шлюб дочки із сином колишнього кріпака. І однак він вважав випускника Паризької політехніки на голову вище од всіх оточуючих та радо приймав у своїй господі талановитого молодого інженера, майбутнього винахідника та раціоналізатора українського цукроваріння.